

ВІД РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА ДО ІТ ПРАВА

Харитонов Євген Олегович,

*доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України, зав. кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Харитонova Олена Іванівна,

*доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України, зав. кафедри права інтелектуальної
власності та корпоративного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

«НАРОДОВЛАДДЯ» – ВІД РИМУ ДО СЬОГОДЕННЯ. ПРАВОВІ ОБРАЗИ ТА РЕАЛІЇ

Одним з викликів сьогодення у нашій державі є впровадження «народовладдя», під яким прихильники цієї тези мають на увазі використання якихось форм прямої демократії. Так, в інтерв'ю головного ідеолога ЗеКоманди Р.О. Стефанчука (Телеканал ZIK 15 квітня. Початок 20.00. HARD Наташа Влащенко) йшлося про «народовладдя» та можливості його реалізації у формі Віче.

Але це вже колись було. Враховуючи повторюваність ідей та подій соціального життя, розглянемо механізм реалізації прямої демократії, скажімо, через народні збори Стародавнього Риму.

У період Республіки джерелом усіх державних приписів визнавався римський народ, суверенітет якого мав втілюватися в усіх головних принципах та інститутах публічного правопорядку. Всі владні органи чи посадові особи мають повноваження тільки завдяки передачі їм римським народом певної частки суверенітету останнього і тому мають право і повинні здійснювати надані повноваження лише у визначених межах. Внутрішня організація владної структури мала бути взаємно врівноваженою, щоб у всіх політичних змаганнях домінувало прагнення до найкращого втілення волі римського народу. Сполучення в організації державного ладу засад авторитарності, колективного за сутністю врядування аристократії і безпосередньої демократії вважалося обов'язковим і таким, що гарантує життєздатність Respublicae.

В силу своєї суспільної значимості публічні справи вимагають певної суспільної угоди – з'ясування та узгодження точки зору багатьох людей. Тому колегіальність є необхідною рисою процедури прийняття державних рішень.

Можна сказати, що такі міркуваннями були підґрунтям визнання вищим органом державної влади у Римі народних зборів, котрі, власне, здійснювали «народовладдя» у його різних видозмінах.

Так, у добу ранньої Римської республіки народні збори (куріатні, центуріатні та трибутні коміції – збори патриціїв і плебеїв) виконували законодавчі, управлінські і судові функції. Крім того, були збори виключно плебеїв (концілії). Крім коміцій і концілій існували також неформальні збори громадян, які не могли приймати обов'язкові рішення, а лише обговорювали постанови магістратур, вели політичну агітацію тощо. Сенат був патриціансько-плебейським державним органом, який затверджував закони зборів або відхиляв їх, а також діяв як дорадчий орган магістратів, визначав напрямки діяльності останніх тощо.

З середини III ст. до н.е. починається певна демократизація римського публічного правопорядку: перевагу у центуріатних коміціях одержали середні класи.

Прерогативою народних зборів вважалося право приймати рішення, що мають силу закону. Гай писав: «*Lex est quod populus iubet atque constituit*», «Закон це те, що народ вирішує чи встановлює».

Вони приймали та скасовували закони, оголошували війну та укладали мир, розглядали скарги на рішення судових органів, обирали посадових осіб, в руках яких знаходилась виконавча влада.

Разом із тим, народні збори законодавчої ініціативи не мали, а процедура проходження законопроекту була досить складною. Проект закону готував і виносив на народні збори магістрат. До цього проект мав бути обнародований, що звичайно робилося шляхом вміщення його на деревинній дошці у публічному місці. На зборах магістрат оголошував законопроект і з'ясовував, чи бажають збори його прийняти.

Поданий проект збори мусили або прийняти в цілому без обговорення, або відхилити в цілому. Рішення зборів надходило на затвердження до сенату (який міг і не затвердити закон). Отже сенат керував народними зборами і контролював їх.

У випадку прийняття закону, його текст викарбовували на мідній дошці і виставляли на міській площі для ознайомлення.

Отже, у другу половину Республіки, на перший погляд, мала місце тенденція перерозподілу компетенції сенату і народних зборів на користь

останніх. Але, разом із тим, зростає значення сенату, як органу, що здійснює врядування, а отже реально виконує і розпорядчу, і законодавчу) функцію. У підсумку це поступово нейтралізує демократичні перетворення, що намітилися у цей час.

Таким чином, у добу пізньої Республіки державне врядування зовнішньо не змінюється, але набуває олігархічного характеру. Сенат стає найважливішим державним органом, що міг істотно впливати на діяльність інших державних інституцій – зборів та магістратур. До того ж, він фактично отримує законодавчі функції, які реалізує через видання сенатус-консультів, котрі народні збори можуть лише затвердити або відхилити в цілому. Істотно зростає значення магістратур – насамперед, преторів, які мають юрисдикцію у цивільних, кримінальних та адміністративних справах. Крім того, завдяки становленню формулярного процесу претори починають виступати фактично як творці норм права.

Оцінюючи стан «народовладдя» у Стародавньому Римі, зауважимо, що обов'язковість врахування інтересів більшості, особливо, коли йдеться про вираження думки більшості через представників, не належала до засад римського публічного правопорядку. Доцільним і корисним в інтересах Римського народу може бути рішення одного, але таке, що враховує «поради багатьох».

З погляду правового необхідність узгодження державницьких рішень з «інтересами римського народу» зумовила збереження існування у Стародавньому Римі народних зборів навіть тоді, коли реальне значення останніх майже зійшло нанівець. Але народні збори не могли діяти самотійно: вони обов'язково мали бути скликані повноважним магістратом – посадовою особою, що радиться з народом; їхні рішення, прийняті з порушенням встановленого порядку не вважалися такими, що мають обов'язкову силу.

Згадаємо інший яскравий (і улюблений на пострадянських теренах) приклад «народовладдя»: віче Новгородської республіки, котре приймало рішення з найважливіших питань суспільного життя.

Водночас, зауважимо, що й тут вже у XV ст. на практиці віче перетворилося на арену боротьби між різними боярськими угрупованнями. Нездатність віча забезпечити існування держави, зокрема, виявилася у тому, що поки новгородці обговорювали як жити далі, Іван Грозний один за одним влаштував їм остаточний погром, вирізавши більшу частину населення Новгороду і припинивши його політичну історію.

Не будемо згадувати тут такий міф народовладдя, як «Вся влада Радам», але поставимо питання, чи можливе «народовладдя» як концепт прямої, безпосередньої демократії у сучасних умовах ?

Слід зазначити, що ідея проведення референдумів різного рівня, а також опитувань громадськості з питань суспільного життя усіляко підтримується представниками популістських партій, які пропонують при цьому широко використовувати електронні форми голосування, підрахунку голосів тощо.

Разом із тим, ініціатори та адепти такого підходу ігнорують небезпеку вакууму правил та інституцій у цій сфері, наслідком чого, на думку Геннінга Фепеля – директора Гамбургського інституту міжнародної економіки, може бути драматичне зростання маніпульованості, а автономія, як підвалини свободи, опиниться під загрозою. Ми поділяємо його стурбованість тим, що в умовах цифрової революції автократичний державний капіталізм з огляду на його швидкість і строгість, має перевагу над демократією та ринковою економікою. Існує ймовірність того, що демократії, які принципово повільніші за автократії, бо виходять зі свободи та гідності особистості, врівноважують інтереси та захищають меншини, у цьому змаганні структурно у програші [1, с. 36-37]. Власне, досвід реалізації прямої демократії у Стародавньому Римі, як і більш пізні спроби, показав вразливість такого підходу. І цифрова революція не тільки не зменшує, а навпаки, збільшує ризики втрати реальної демократії у випадках використання «народовладдя».

Вихід ми вбачаємо у використанні представницької демократії, гарантом якої можуть бути інституції громадянського суспільства. Але це вже тема окремої розмови.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Геннінг Фепель. Вакуум правил та інституцій // Український тиждень. – № 7. – 2019. – С. 36-37.